

Camp d'aprenentatge Empúries

SANT MARTÍ D'EMPÚRIES i ESPIGÓ HEL·LENÍSTIC

Guió de continguts (1c2)

Sant Martí d'Empúries actualment és un petit nucli turístic, amb cases de segona residència o de serveis relacionats amb l'hostaleria. Així i tot ocupa la primera zona on s'establiren els grecs a la seva arribada al país (Palaiàpolis) al segle VI aC; que després del segle III quedaria com a únic nucli habitat d'Empúries, que seria seu del bisbat i del comtat d'Empúries durant l'edat Mitjana; que seria repetidament atacat per pirates i en les inacabables guerres i trifulgues d'Espanya, Catalunya i de l'Empordà fins al punt de perdre la capitalitat del comtat; que seria progressivament abandonat amb l'aparició i prosperitat de la vila de l'Escala (segles XVII i XVIII); que perdria fins i tot el nom en començar les excavacions oficials de les ruïnes grecoromanes; i que acabaria reconstruint-se parcialment, al segle XX, gràcies a l'arribada del turisme.

A tocar de Sant Martí hi ha l'Espigó Hel·lenístic, construït al segle II aC, i que tancava una part de la rada del port grecoromà d'Empúries, que ocupava la zona que encara es pot visualitzar mitjançant les restes de construccions i dels camins que vorejaven el port.

La visita a aquests dos espais permet contextualitzar i donar noves dades i informacions sobre les ruïnes d'Empúries, sobre la història medieval del comtat, sobre el procés arqueològic i històric de la zona.

El recorregut dura entre dues i tres hores, en funció del temps disponible i de la profunditat que es vol donar al treball. El Quadern de Camp dels alumnes conté aquesta imatge que ajuda a situar la zona al segle I dC. Hi ha ressaltades les àrees que fan referència al que es veu durant el recorregut. Al seu full se'ls demana de situar: riu Clodianus, Palaiàpolis, Port d'Empúries, Espigó Hel·lenístic, Neàpolis, i Ciutat Romana.

Concretament es visiten (o es poden visitar) amb detall els següents elements:

L'Espigó és una construcció pràcticament única. Es considera feta al s II aC.

És interessant de veure el seu estat actual, així com trobar elements que ens indiquin l'existència de l'antic port i la seva forma. A la vora hi ha restes de construccions. I rere la duna que segueix paral·lela a l'espigó, hom pot veure dos murs. Un que corresponia al port en si, i l'altre a l'antic camí d'Empúries, ara inutilitzat.

Cal entendre com s'han produït aquests canvis que han portat a la desaparició del port. Es podrà veure que la sorra és el principal factor del canvi, amb tres elements que hi intervenen directament: el riu Fluvià (Clodianus) i el seu canvi de curs; la tramuntana que ve del nord i que recull les sorres del golf de Roses, i l'acció persistent del mar.

En aquest punt es visualitza molt bé la vila de l'Escala. És un bon moment per comentar la seva aparició, provocada precisament per la gradual i inexorable desaparició del port d'Empúries. Els vilatans i pescadors van considerar la possibilitat d'aprofitar un port natural que ja els mateixos romans anomenaven *Scala* i convertir el que no era més que un simple barri de pescadors en el nucli principal del poble.

Passarem pel costat de la muralla meridional de Sant Martí fins a trobar el portal de Cinc-Claus.

Farem les primeres hipòtesis sobre el que hi trobarem darrera. Comentarem que el que hi ha és un poble turístic, però que havia estat un important i castigat nucli medieval i el primer assentament dels grecs.

Els grecs foceus van establir-s'hi el 575 aC, amb intenció de comerciar amb els nadius de la zona, anomenats indigets. Per tal d'observar aquests ibers i veure si els convenia comerciar amb ells, van considerar l'illot com a lloc més adequat, entre altres motius perquè els ibers no acostumaven a navegar.

L'actual muralla és medieval, molt modificada i de difícil datació, construïda pel sistema de pedruscall (pedres poc treballades i col·locades sense afilar) i els principals carreus

(pedres ben treballades, al voltant de la porta, per exemple) possiblement provenen d'estructures anteriors.

Com a muralla és visible l'estructura superior, amb prismes que sobresurten (merlets) i amb un sortint per defensar la porta (matacà). Ens trobem, però, amb la raresa que el matacà no està col·locat ben bé sobre la porta. Demanarem que els alumnes facin hipòtesis sobre aquest fet. La conclusió final d'aquestes hipòtesis serà que la porta ha estat desplaçada de lloc, com serà fàcilment comprovable amb la disposició del pedruscall inferior. Això ens ha d'ajudar a comentar els misteris amb què sovint es troben les persones dedicades a l'arqueologia: les modificacions produïdes a les estructures originals que fan que la seva funcionalitat no s'entengui.

Ja que la muralla servia per a la defensa de la població, caldrà imaginar-nos què serà totalment imprescindible que hi hagi a l'interior en cas d'assetjament.

Entrarem al poble i tot seguit agafarem el carrer de l'esquerra: el carrer del Pou. Veurem que la major part de les cases també estan construïdes amb pedruscall però que al voltant de portes i finestres tenen carreus més ben treballats i que, tot sovint, les llindes de les portes tenen inscripcions de quan aquesta zona urbana va ser especialment modificada: segles XVI i XVII.

El que hem comentat sobre les modificacions de les construccions originals, aquí també es fa evident. És un pou inutilitzat, fondo, on segurament aflorava aigua del Fluvià que discorria per la part més baixa que es veu al nord.

Dues de les pedres laterals del pou, són blocs de marbre una de les quals encara té decoracions (probablement formava part d'un estilòbat –un graó– d'un temple romà); lògicament són pedres reaprofitades. També hi són visibles les marques provocades per l'ús. La pica

lateral també sembla una pedra noble reaprofitada.

Observarem la muralla des d'aquí. En alguns merlets es conserven els carreus cantoners, però en altres han desaparegut. Pensarem per què poden haver desaparegut. En aquests merlets hi ha espitlleres i demanarem que s'imaginin per a què servien.

Intentarem cridar l'atenció sobre la poca altura de la muralla fet que la faria especialment assequible per als enemics. Al final visualitzarem que no és pas baixa, sinó al contrari, si més no per l'altra banda.

Insistirem que una de les principals funcions de la muralla va ser la defensa dels pirates, atacants que normalment assetjaven les ciutats durant períodes molt curts de temps i sense elements d'atac gaire sofisticats.

Si des d'aquest punt mirem la muralla nord, veurem com la duna s'havia enfilat pràcticament fins la part més alta de la muralla. Això ens ajuda a entendre com el sistema dunar havia anat ajuntant l'illot a la resta de terra ferma.

Seguirem pel carrer de la Francesa. Podem aturar-nos a observar un jardí que queda a l'esquerra. Actualment el jardí no és cultivat però es veu la seva disposició al costat de la muralla, amb bancs per seure i amb un pou fals de decoració. Es pot comentar que pertanyia a una dona econòmicament acomodada que és coneguda com a escriptora. La Caterina Albert, que signava amb el pseudònim Víctor Català, i que va escriure una novel·la de referència dins la literatura catalana: Solitud.

Dirigint-nos a la plaça Major ens aturarem davant d'un petit solar, a tocar del mur septentrional de l'església, que ha estat excavat.

L'excavació ha deixat al descobert un bon pany de muralla medieval, la base d'una torre rodona, presumptament de la mateixa època, però alhora un petit fragment de muralla grega, coetània de l'espigó.

Aquest fragment de muralla és molt visible a l'esquerra del solar, per la seva construcció molt més acurada.

Cal entendre que encara que els grecs van arribar a la zona el segle VI a C i les legions romanes el III aC, va ser en el segle següent quan es va construir la ciutat romana i quan es van refer, renovar i ampliar bona part

de les estructures ja existents, com les muralles i, probablement, l'espigó.

Des del mateix indret observarem el mur de l'església. En destaquen els contraforts. Intentarem pensar per a què devien servir. Intentarem arribar a la conclusió que era una

manera relativament fàcil d'ampliar els fonaments de l'església i reforçar els murs si es feia una ampliació important d'aquesta i que, per tant, era un obra posterior. Això ens permetrà explicar després per què l'església consta dels segles X i XVI.

Farem observar que algunes pedres utilitzades en els fonaments dels contraforts, es veuen treballades. Després de les dades aportades al pou i a la muralla segurament arribarem a la conclusió que són pedres reutilitzades. Efectivament, estem parlant de diversos fragments d'impostes d'edificis molt més antics, probablement de la primera construcció de l'església. Si ens hi fixem són de gra molt més gruixut, i sense polir, que els fragments que hem vist a la font; això ens permet datar-lo en els inicis del romànic o a finals del preromànic. Els romans poques vegades feien servir impostes i polien molt més les peces que quedaven a la vista.

Davant de l'església podem comentar l'austeritat de la façana, amb una rosassa no gaire gran i un campanar de cadireta, que toca els quarts i les hores completes. La portalada va ser refeta en el segle XVI, però amb una pedra sorrenca més fàcil de treballar que la resta del mur, calcari, i les seves decoracions s'han esvaït amb el temps.

També és de bon destacar les inscripcions que han estat posades sobre la portalada, amb intenció decorativa. La làpida central és del 1248 i fa referència a unes obres de millora realitzades al temple. La més antiga està partida en dos trossos i es troben incomprendiblement col·locats a banda i banda. Podem pensar com van arribar a decidir una incoherència d'aquest tipus. La làpida és del 926 i parla del comte Gausbert com a "heroi triomfant", probablement per haver rebutjat un atac pirata.

Aquest poble fou seu del bisbat d'Empúries durant un brevíssim període de temps (des dels segles V-VI fins al VIII) ja que després de la invasió sarraïna passà a dependre del bisbat de Girona i ja no es va tornar a recuperar com a seu, malgrat els intents posteriors dels comtes d'Empúries.

Si mirem el terra de davant de l'església veurem una petita inscripció, aquesta moderna, on hi ha escrit, en grec, Àrtemis Efèsia. Se suposa que en aquesta zona més alta de l'illot hi hauria el temple dedicat a aquesta verge, deessa de la fertilitat. Ja que el tema dels símbols sobre la fertilitat apareix sovint durant la visita a Empúries, es pot informar els alumnes, si es considera adequat, que una de les representacions habituals d'aquesta deessa és amb una mena de vestit guarnit amb testicles de brau.

A la part més alta de la ciutat hi ha les restes –molt escadusseres– del que devia ser el castell del comte. En queda dempeus un pany del mur occidental i una porta de cara a nord. Podrem observar que era un porta petita, però amb rastell (reixa mòbil que defensa l'entrada d'una fortificació).

Cal pensar que aquí hi havia la seu del comtat, tot i que probablement els comtes d'Empúries en fessin poc ús com a seu ja que el poble va ser repetidament atacat, incendiat i arrasat tant per pirates com per diversos enemics del comtat. Segurament va ser la seva situació que va convèncer els comtes de traslladar la seva seu a un punt més segur i més estratègic de la comarca. Així es produí el naixement i ràpid desenvolupament de Castelló d'Empúries.

Les restes del castell han estat molt modificades i no tenen gaire interès. Al pati, però, hi ha una referència al Capitán Trueno que mereix un comentari.

El Capitán Trueno –és poc probable que els alumnes ho tinguin present– és un personatge de còmic creat el 1956 per Víctor Mora, escriptor vinculat a l'Escola on, de fet, hi ha una fundació que porta el seu nom. Els còmics del Capitán Trueno van ser un referent cultural durant bona part de la postguerra i del Franquisme.

Per a la creació del seu personatge, en Víctor Mora s'inspirà en un comte d'Empúries, concretament en Hug IV, conegut popularment com *lo Tro d'Empúries*, temerari i bel·licós, segons la fama que n'ha quedat. Participà en nombrosos batalles i campanyes: la Tercera Croada a Terra Santa el 1190, la batalla de les Naves de Tolosa el 1212, ajudà el comte Nunó I en la seva lluita contra Gausbert de Palol el 1220, va conduir l'ala dreta de l'exèrcit català a la batalla de Portopí (conquesta de Mallorca) el 1229. Morí a Mallorca víctima de la pesta el 1230.

Del castell estant podem veure la façana d'un edifici relativament nou. Es tracta de la Casa Forestal. El féu construir el Instituto Hidrológico y Forestal (d'aquí el seu nom) de Madrid l'any 1910. És un casalot d'estil entre modernista i noucentista com correspon a la zona i a l'època.

En podem valorar l'estètica, que molts artistes declaren més que dubtosa. Però del que hem de fer esment és de la seva funció.

Prèviament, però, farem una ullada al paisatge perquè aquest ens donarà algunes claus per completar la resposta als dubtes generats. Tenim una magnífica panoràmica del golf de Roses. Podem localitzar el cap de Creus (concretament el cap Norfeu), les urbanitzacions de Roses, la vila, les platges del golf inicialment farcides d'urbanitzacions (Santa Margarida, Empuriabrava) amb la serra de Rodes al fons, i tot seguit una zona més o menys verge que correspon al Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà i a les platges de Sant Pere Pescador. A l'altra banda podem observar tot el Montgrí de fons i, en primer terme, el poble de l'Escola, l'espigó i les dunes.

És una àrea especialment batuda pel vent de tramuntana que acumula les sorres de les platges cap a la zona on ens trobem. Això havia anat provocant la pèrdua progressiva del port d'Empúries i havia acabat afectant camins, horts i propietats fins al punt de crear una duna continental que s'havia anat enfilant pel Montgrí (el pas conegut actualment com el coll de les Sorres) i amenaçava ja alguns masos de Torroella de Montgrí.

La casualitat va voler que l'enginyer de forests Primitivo Artigas, nascut a Torroella de Montgrí, anés de professor al Instituto Hidrológico y Forestal de Madrid i allà insistís durant uns quants cursos en l'interès que tindria per l'alumnat de fer un treball de camp sobre el sistema dunar d'Empúries amb la intenció de trobar un procediment per fixar les dunes i aturar el problema.

En Primitivo se'n sortí amb la seva i en diverses campanyes d'estudi i projectes a finals del segle XIX s'arribà a l'acord de procedir a la fixació de les dunes amb restauració forestal. Els treballs varen durar uns quants anys (de fet es pot considerar que és un procés que encara continua ja que necessita manteniment) i a la seva fi es va construir la Casa Forestal, que servia de vivenda temporal i magatzem.

Des del mirador de la Miranda, ben bé sota de la casa Forestal, podem situar fàcilment el Montgrí, la duna del costat de l'espigó, i tota la zona de dunes completament reforestades. Si

ho comparen amb fotografies de fa un segle en què no es veu ni un sol arbre en tota la zona, els alumnes poden entendre l'abast del canvi produït.

Un altre element primordial és que els treballs de fixació de les dunes fossin coetanis de l'excavació oficial d'Empúries (iniciada el 1908). Segurament ambdues feines s'influïren mútuament ja que les excavacions comportaren molts moviments de grans quantitats de sorres i altres materials que cobrien bona part del jaciment arqueològic, i la coincidència va permetre una major coordinació d'ambdues tasques.

Aquesta visita, tot i que comporta les observacions d'elements de diferents èpoques històriques, dona també moltes dades relacionades directament amb l'Empúries grega i romana, amb el seu abandonament i aprofitament com a necròpolis, el seu inexorable ompliment de les sorres provinents del golf i tot el procés d'excavació que a data d'avui no es pot donar per completada.